

ks. Jan Krajczyński*

WYBRANE PROBLEMY KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO W PRL W ZAKRESIE REALIZACJI WŁASNEJ MISJI

Streszczenie. Przedmiotem zainteresowania autora opracowania są relacje państwo – Kościół w Polsce Rzeczypospolitej Ludowej. Mając na uwadze trojaki zadania Kościoła w świecie, a mianowicie posługę rządzenia, nauczania i uświęcania, podjął on próbę określenia fundamentalnych problemów natury politycznej, społecznej, prawnej i administracyjnej, na jakie natrafił Kościół katolicki w zakresie realizacji wspomnianej misji w Polsce w latach 1945–1989.

Słowa kluczowe: Polska Rzeczpospolita Ludowa, Kościół katolicki w Polsce (1945–1989), stosunki państwo – Kościół, wolność sumienia i religii, kościelna posługa rządzenia, nauczania i uświęcania.

Przedmiotem niniejszego opracowania są problemy, na jakie natrafił Kościół katolicki w PRL w zakresie realizacji właściwego sobie posłannictwa. Autor ogranicza swoją uwagę jedynie do tych trudności w zakresie wypełniania misji zbawienia, których źródłem były zamierzone, programowe działania stosownych czynników państwowych. Innymi słowy, świadomie pominięto w artykule wszelkie inne problemy w tym przedmiocie, również niekorzystne okoliczności natury zewnętrznej¹ oraz wewnątrzkościelnej², które w jakikolwiek sposób utrudniły realizację zbawczego posłannictwa zleconego Kościołowi przez Chrystusa Pana.

W realizacji zadania posłużono się metodą analityczną, syntetyczną i historyczno-prawną. Po bardzo zwięzłej prezentacji misji Kościoła w aspekcie przedmiotowym autor przedstawił kolejno podstawowe, w jego mniemaniu, problemy, na jakie za sprawą istniejącego w Polsce porządku społeczno-politycznego natrafił Kościół katolicki w zakresie wypełniania swoich podstawowych funkcji.

---

* Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Wydział Prawa Kanonicznego, Katedra Prawa o Posłudze Nauczania, jankrajczynski@wp.pl.

¹ Na przykład problematykę zmiany granic państwowych dokonanej w ramach umowy poczdamskiej z dnia 2 sierpnia 1945 r. oraz brak oficjalnego porozumienia polsko-niemieckiego, uznającego trwałość nowych granic; kwestię postawy przedstawicieli Episkopatu Niemiec, zwłaszcza bezpośrednio po zakończeniu II wojny światowej, i wystosowania *Listu biskupów polskich do ich niemieckich braci w Chrystusowym urzędzie pasterskim*; fałszywą, niekiedy, ocenę sytuacji Kościoła w Polsce oraz jego relacji z władzami państwowymi, jakiej przy braku systematycznych i bezpośrednich kontaktów z biskupami polskimi dokonywała pod wpływem propagandy komunistycznej i opinii środowisk socjalistycznych Italii Stolica Apostolska.

² Przykładowo, znaczne ubytki personalne duchowieństwa polskiego, szczególnie w wyniku działań wojennych (Zieliński 2003, 55–56).

1. MISJA KOŚCIOŁA W ASPEKCIE PRZEDMIOTOWYM

Posłannictwo Kościoła posiada charakter na wskroś religijny³. Ściśle określone przez Chrystusa Pana, służy wypełnianiu aż do końca świata kapłańskiego, nauczycielskiego i królewskiego urzędu Zbawiciela. W praktyce powszechna misja zbawienia, powierzona Kościołowi, realizowana jest na wielu płaszczyznach. Zgodnie z dyspozycjami Kodeksu prawa kanonicznego z 1917 r., wiążącymi członków Kościoła katolickiego w pierwszych 40 latach stanowiących przedmiot niniejszych badań⁴, posłannictwo Ludu Bożego obejmuje: niezależne od wszelkiej władzy cywilnej prawo i obowiązek nauczania doktryny Ewangelii (por. kan. 1322 § 2); uświęcenie ludzi, zwłaszcza poprzez sprawowanie sakramentów świętych (por. kan. 731 § 1); zarząd duszami, aby je do zbawienia przyprowadzić (por. kan. 196) (Bączkiewicz 1957, 16). Pośród środków przewidzianych przez wspomniany zbiór prawa, które Kościół może wykorzystać celem skutecznego wypełnienia swej misji w świecie, należy wymienić: prawo kształcenia i ustanawiania własnych szafarzy (zob. kan. 1352); prawo nabywania i posiadania dóbr doczesnych oraz administrowania nimi (zob. kan. 1495); prawo do zakładania szkół (zob. kan. 1375); prawo domagania się od wiernych tego wszystkiego, co jest konieczne do kultu religijnego, odpowiedniego utrzymania duchownych i innych urzędników kościelnych, oraz do realizacji innych celów właściwych Kościołowi, takich jak zakładanie i utrzymanie seminariów duchownych, zakładów i dzieł dobroczynnych (por. kan. 1496).

Wspomniane zbawcze posłannictwo Ludu Bożego w Kościele i w świecie wyraźnie precyzuje Sobór Watykański II. I tak, ojcowie soborowi podkreślają, że: misja Kościoła zmierza do zbawienia każdego człowieka, które osiąga się przez wiarę w Chrystusa i Jego łaskę (zob. DA, 6); obejmuje usilną troskę o wzrost Kościoła i jego uświęcenie, realizowaną głównie przez postugę słowa i sakramentów świętych powierzoną specjalnie duchownym, w której i świeccy mają ważną rolę do spełnienia (por. DA, 6); polega na popieraniu i podnoszeniu wszystkiego, co prawdziwe, dobre i piękne w społeczności ludzkiej (zob. KDK, 76), oraz na przepajaniu i doskonaleniu duchem ewangelicznym porządku spraw doczesnych (zob. DA, 5). Wreszcie, jak zaznaczono w konstytucji *Lumen gentium*, to boskie posłannictwo Kościoła powinno odpowiadać swoistym warunkom współczesnego świata (zob. KK, 36).

Wymienione wnioski natury teologicznej, określające istotę, przedmiot i sposób realizacji misji Kościoła, wysunięte przez Sobór Watykański II, oddaje

---

³ Religijny charakter Kościoła i jego misji wyraźnie podkreśla Sobór Watykański II, który m.in. naucza: „Właściwe posłannictwo, jakie Chrystus powierzył swemu Kościołowi, nie ma charakteru politycznego, gospodarczego czy społecznego: cel bowiem, jaki Chrystus nakreślił Kościołowi, ma charakter religijny” (KDK, 42).

⁴ Przepisy KPK z 1917 r. miały charakter wiążący aż do pierwszego dnia Adwentu 1983 r.

w postaci stosownych kategorii prawnych ostatni dokument soborowy⁵, mianowicie Kodeksu prawa kanonicznego, którego promulgacji dokonał Jan Paweł II. Wspomniany zbiór prawa czyni to nade wszystko w kan. 204 § 1, 210, 747 § 1, 781, 834 § 1, 1254 § 2. Zakres przedmiotowy misji Kościoła, ustalony przez KPK, który wszedł w życie w pierwszą niedzielę Adwentu 1983 r., nie odbiega w zasadzie od tego, jaki określono w poprzednim zbiorze prawa kanonicznego. Tym samym śmiało można tu wyróżnić trzy podstawowe płaszczyzny życia Kościoła, na których realizuje on właściwe sobie zadania o charakterze zbawczym, a mianowicie: spełnianie urzędu kapłańskiego Boskiego Zbawiciela, wypełnienie funkcji prorockiej powierzanej mu przez Chrystusa Pana, realizacja królewskiej misji Ludu Bożego.

2. PROBLEMY W ZAKRESIE REALIZACJI MISJI RZĄDZENIA

Wypełnianie królewskiej misji Ludu Bożego w PRL natrafiło na rozliczne, niełatwe wyzwania natury społecznej, politycznej, prawnej i administracyjnej. Jednostkowym, aczkolwiek bardzo wymownym, zwiastunem wspomnianych trudności, zapowiadających nowy porządek i zdecydowanie niekorzystną sytuację Kościoła, mógł być nakaz opuszczenia diecezji, jaki z chwilą wkroczenia Armii Czerwonej na Wołyń otrzymał biskup łucki A. Szelażek oraz aresztowanie w nocy z 3 na 4 stycznia 1944 r. tego sędziwego hierarchy i osadzenie go wraz z 14 innymi kapłanami tej diecezji w więzieniu w Kijowie (Popek 1992, 501–502).

Pośród problemów, jakie napotkał Kościół katolicki w zakresie realizacji misji rządzenia w PRL, na czoło wysuwa się nieuznawanie publiczno-prawnego charakteru Kościoła oraz brak stosownych regulacji prawnych określających stosunki państwo – Kościół po zerwaniu przez Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej konkordatu zawartego 10 lutego 1925 roku⁶. Kiedy w latach 70., w okresie iluzorycznego bezpieczeństwa Kościoła w Polsce, Stolica Apostolska nawiązała relacje robocze z rządem PRL i przybyły do Warszawy 25 lutego 1975 r. wysłannik papieża, abp L. Poggi, domagał się w nocie przedłożonej stronie polskiej zagwarantowania Kościołowi w Polsce osobowości prawnej, minister-kierownik Urzędu ds. Wyznań, K. Kąkol, podczas kolejnej tury rozmów 13 marca tegoż roku tak odpowiedział na wspomniany dezyderat przedstawiciela Stolicy Apostolskiej: „Postulat nadania Kościołowi osobowości publiczno-prawnej jest nie do przyjęcia, gdyż jest sprzeczny z tendencją rozwojową prawa i państwa socjalistycznego;

⁵ Mianem „ostatni dokument Soboru Watykańskiego II” pośrednio określa KPK sam prawodawca. Jan Paweł II czyni to w Konstytucji apostolskiej *Sacrae disciplinae leges*, ogłoszonej z okazji wprowadzenia nowego zbioru prawa dla Kościoła łacińskiego (*Acta Apostolicae Sedis* 75 (1983, pars II): VII–XI).

⁶ Zob. uchwała Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej z dnia 12 września 1945 r. w sprawie Konkordatu (tekst w: Fąka 1978, 26–27).

nie da się pogodzić z zasadą rozdziału Kościoła od państwa”. Pomijając przy tym argumentację zawartą w nocie Stolicy Apostolskiej, w tym wzmianki, że władze PRL poprzez przyjęcie przepisów tylko i wyłącznie odnoszących się do Kościoła katolickiego, takich jak dekret z dnia 31 grudnia 1956 r. o organizowaniu i obsadzaniu stanowisk kościelnych (Dz. U. 1957, Nr 1, poz. 6) czy rozporządzenia ministra finansów dotyczące podatku dochodowego, *de facto* uznawały publiczno-prawny charakter Kościoła, minister K. Kąkol nie omieszczał dodać: „Socjalizm jest przyszłością Polski i mamy podstawy żądać, aby duchowieństwo – tak jak przytłaczająca większość narodu – afirmowało istniejący ustrój” (protokół z rozmów, 13 marca 1975 r., Archiwum Akt Nowych, Urząd ds. Wyznań, sygn. 125/5, k. 23–24). Próbę uregulowania sytuacji prawnej Kościoła w Polsce biskupi polscy podejmowali po wielokroć, m.in. w ramach porozumienia zawartego między przedstawicielami Rządu RP i Episkopatu Polski z dnia 14 kwietnia 1950 r. (Fąka 1978, 27–31) oraz przyjętych przez Komisję Wspólną Rządu i Episkopatu w marcu 1984 r.: projektu wspólnej deklaracji i projektu ustawy o stosunku państwa do Kościoła (*Tajne dokumenty...* 1993, 360–362). Niestety, żaden z tych trzech dokumentów nie doczekał się promulgacji⁷, a strona rządowa – co nie było czymś nowym – rychło wycofała się ze złożonych w nich zobowiązań.

Niewątpliwie poważną przeszkodą w zakresie realizacji misji rządzenia były dla Kościoła katolickiego w PRL relacje rządu ze Stolicą Apostolską i z Konferencją Episkopatu Polski. Kiedy mowa o tych pierwszych stosunkach, wymownymi przykładami ich szczególnego charakteru mogą być następujące akty prawne i stanowiska formalne: brak oficjalnego uznania przez Stolicę Apostolską Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej; zwlekanie Biskupa Rzymskiego z oficjalnym uznaniem nowych granic Polski; jednostronne zerwanie przez Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej w dniu 12 września 1945 r. konkordatu z 1925 r.⁸, pokazowe procesy i oskarżenia przedstawicieli Episkopatu Polski o zdradę stanu i szpiegostwo na rzecz Stolicy Apostolskiej⁹; uniemożliwianie biskupom polskim składania wizyt w Rzymie poprzez akty odmowy wydania paszportu; dwukrotne odmówienie Pawłowi VI zgody na udział w ogólnopolskich uroczystościach kościelnych (Żaryn 2003, 251, 265–267, 339, 558). Najogólniej relacje rządu PRL ze Stolicą Apostolską można by scharakteryzować następująco: wolą Stolicy Apostolskiej było

⁷ Tekst porozumienia wypracowanego przez Komisję Wspólną Rządu i Episkopatu, wiosną 1950 r. opublikowała *Trybuna Ludu* oraz niektóre organy kościelne, w tym: *Miesięcznik Kościelny Archidiecezji Poznańskiej* i *Gorzowskie Wiadomości Kościelne*.

⁸ Jako że wspomniana umowa nie została, zgodnie z zasadami prawa międzynarodowego, formalnie odwołana w stosownym organie państwowym, w myśl tegoż prawa nadal obowiązywała (fakt taki potwierdził m.in. Sąd Apelacyjny w Poznaniu w 1946 r.). Niemniej jednak późniejsze fakty wyraźnie wskazują, że konkordat zawarty 10 lutego 1925 r. pomiędzy Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską przestał być stosowany przez stronę polską. Więcej na ten temat zob. Skubiszewski 1981, 35–47; Rybczyński 1981, 49–52.

⁹ Przykładem może tu być pokazowy proces ks. Cz. Kaczmarka, biskupa kieleckiego. Więcej na ten temat zob. Śledzianowski 2008, 241, 267, 272.

zagwarantowanie Kościołowi w Polsce możliwie dogodnych warunków istnienia i działania. Cele polityki władz PRL w tym przedmiocie były o wiele bardziej złożone i nieczyste. Przede wszystkim traktowały one wszelkie rozmowy i porozumienia ze Stolicą Apostolską w sposób instrumentalny (Żaryn 2003, 314). Nigdy też – co jest zrozumiałe, jeśli weźmie się pod uwagę ideologiczne podstawy działania rządu PRL – nie posiadał on woli wypełnienia podjętych zobowiązań. Nawet, jeśli *de facto* dopuszczał jakieś nieznaczne ustępstwo, w praktyce domagał się o wiele większych kompromisów ze strony przeciwnej. Wreszcie, wszelkie wysiłki podejmowane przez rząd w tym przedmiocie w bliższej bądź dalszej perspektywie miały z założenia służyć jednemu, a mianowicie zupełnemu zniszczeniu Kościoła (Raina 2001b). Stanowisko władz PRL wobec Stolicy Apostolskiej oraz cele utrzymywania wzajemnych relacji dobrze oddają postulaty określone w tajnej notatce, opracowanej przez Ministerstwo Spraw Zagranicznych 4 lutego 1971 r., a więc w okresie, kiedy po dramatycznych wydarzeniach z grudnia 1970 r. wydawałoby się, że strona polska jest szczególnie zainteresowana normalizacją relacji ze Stolicą Apostolską. Oto wspomniane żądania strony polskiej: uznanie antypolskiej działalności Stolicy Apostolskiej w latach II wojny światowej; wydalenie z Watykanu przedstawiciela rządu polskiego na emigracji; dostosowanie granic diecezji na wschodzie, północy i zachodzie Polski do kształtu granic państwowych; uznanie zasady, że kwestie dotyczące obsady stanowisk biskupich oraz erygowania i ustalania granic diecezji będą w gestii Stolicy Apostolskiej i rządu PRL z pominięciem prymasa Polski (Raina 2001b, 93–94).

Jeśli chodzi o relacje rządu PRL z Konferencją Episkopatu Polski, warunkujące realizację misji rządzenia Kościoła w Polsce, posiadały one wielce złożony charakter. Z pewnością tych relacji nie można określić ani partnerskimi, ani tym bardziej przyjaznymi. Niektórzy przedstawiciele strony kościelnej, świadomi tego, że władze państwowe zazwyczaj nie przestrzegają zawartych umów i porozumień między Kościołem i państwem, zastanawiali się nawet nad zasadnością prowadzenia ze stroną rządową jakiegokolwiek dialogu (Casaroli 2001, 211–219). Kardynał S. Wyszyński, jeden ze zwolenników takich rozmów, podsumowując podczas posiedzenia Episkopatu Polski 18 września 1953 r. dotychczasowe kontakty z rządem, zauważył m.in.: „Dostrzeżliśmy w biegu tych prac dziwną sprzeczność: nasze pozytywne ustawienie się wywoływało reakcję Rządu szkodliwą dla Kościoła. [...] Każde nowe ustępstwo Kościoła było poczytywane za słabość i upoważniało do nowych uderzeń [...]” (Wyszyński, *Pro memoria...*, za: Żaryn 2003, 138). Sceptyczne nastawienie biskupów polskich do dialogu z komunistycznymi władzami Polski tłumaczyła ponadto świadomość wykorzystywania przez rząd wspomnianych relacji w celach propagandowych. Otóż, na przykład, bezpośrednio po zakończeniu II wojny światowej, dopóki nowy porządek polityczny nie został jeszcze na dobre utwierdzony, przedstawiciele najwyższych władz państwowych gotowi byli nawet brać udział w publicznych ceremoniach religijnych, choćby w Uroczystości Bożego Ciała w Warszawie, bądź

też zapraszać przedstawicieli wyższego duchowieństwa do udziału w obchodach uroczystości państwowych, a wszystko po to, by możliwie gładko i bez większego oporu legitymizować nowe struktury oraz samą władzę ludową (Żukowski 2001, 78–80; Żaryn 1997b, 118–119; 2003, 269). Niestety, takich przypadków instrumentalnego wykorzystywania Kościoła i kontaktów z jego hierarchią, które wyraźnie niekorzystnie wpływały na skuteczność realizacji kościelnej misji rządu, można wskazać wiele. Oto kilka spośród nich, nader reprezentatywnych: wywiad K. Pruszyńskiego z B. Bierutem, opublikowany w *Rzeczpospolitej* z 23 listopada 1946 r., a więc na kilka tygodni przed wyborami do Sejmu Ustawodawczego z 19 stycznia 1947 r., w którym przywódca Bloku Demokratycznego wychwala Kościół celem zdławienia nastrojów wrogich reżimowi (Fijałkowska 1999, 40–41); porozumienie z 14 kwietnia 1950 r., poprzez które biskupi, przerażeni perspektywą represji podobnych do tych, jakie w tym czasie przeprowadzono w Czechosłowacji, usiłowali ratować Kościół przed zupełnym wyniszczeniem¹⁰ za cenę takich ustępstw, jak: zobowiązanie się do poszanowania władzy państwowej, poparcie procesu kolektywizacji i potępienie aktów zbrojnych organizowanych przez podziemie przeciw komunistycznym władzom¹¹; nadanie w polskim radiu i telewizji w dniu 26 sierpnia 1980 r., na mocy decyzji Biura Politycznego KC PZPR, a bez wiedzy i zgody Prymasa Polski, wybranych fragmentów jego przemówienia na Jasnej Górze, w którym ten, zwracając się do rodaków w okresie masowych strajków robotniczych, traktował m.in. o potrzebie sumiennej pracy, konieczności powstrzymania żądań o charakterze konsumpcyjnym i podjęciu trudnej refleksji dotyczącej zachowania suwerenności państwa w dobie realnej groźby interwencji wojsk sowieckich¹²; próba wciągnięcia hierarchii Kościoła, po podpisaniu porozumień gdańskich z 31 sierpnia 1980 r., w intrygę rządu zmierzającą do osłabienia w NSZZ „Solidarność” wpływów niektórych grup związkowych, a w konsekwencji, m.in. dzięki działalności ok. 40 tys. tajnych współpracowników, zwerbowanych przez III Departament MSW wśród członków ruchu, do skłócenia środowiska robotników, skompromitowania „Solidarności” i podporządkowania sobie całego związku zawodowego (Żaryn 2003, 430–433, 448–460, 469–471, 473–479; Zieliński 2003, 318, 357).

¹⁰ O wspomnianej groźbie likwidacji Kościoła, przed którą miało go uchronić podpisanie porozumienia z 14 kwietnia 1950 r., wyraźnie nadmieniam sam kard. S. Wyszyński (Wyszyński 1982, 21; Żaryn 1997b, 291–308).

¹¹ Rzeczywiste intencje władz komunistycznych, podpisujących wspomniane porozumienie z Kościołem, doskonale oddaje treść listu, jaki bezpośrednio po złożeniu podpisów pod tym dokumentem skierował do J. Stalina B. Bierut. Oto fragment tego pisma: „Na bazie tego pożytecznego dla nas kompromisu będziemy rozwijać dalsze natarcie w celu ograniczenia wpływu Kościoła katolickiego w naszym kraju” (*Polska w dokumentach...* 2000, 80).

¹² O szczególnych okolicznościach towarzyszących powstaniu tego przemówienia, jego negatywnych reperkusjach społecznych i celach jego publikacji w mediach państwowych zob. Żaryn 2003, 419–426.

Niemalym problemem, z którym przez lata przyszło się zmagać Kościołowi katolickiemu wypełniającemu właściwą mu funkcję rządu w PRL, był brak stałej administracji kościelnej (Żaryn 2003, 269, 302–304) oraz nieuregulowanie kwestii własności kościelnej na Ziemiach Zachodnich i Północnych (Raina 1995, 97–100; 116–121). Pierwszy problem Stolica Apostolska, po wielokroć indagowana przez przedstawicieli Episkopatu Polski, uregulowała w zupełności dopiero 28 czerwca 1972 r.¹³, tj. po ratyfikacji przez parlament zachodnioniemiecki układu między PRL i RFN w sprawie uznania granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej. Nieco wcześniej, mianowicie po podpisaniu rzonego układu z 7 grudnia 1970 r., rozstrzygnięto kwestię własności terenów, budynków i lokali usytuowanych na tych ziemiach, a użytkowanych przez Kościół (Stanisławski 2000, 453–459). Problem ten rozwiązano na mocy ustawy z dnia 23 czerwca 1971 r. o przejściu na osoby prawne Kościoła Rzymskokatolickiego oraz innych kościołów i związków wyznaniowych własności niektórych nieruchomości położonych na Ziemiach Zachodnich i Północnych (Dz. U. 1971, Nr 16, poz. 156) oraz poprzez wydanie przez Radę Ministrów w 1973 r. stosownych przepisów wykonawczych¹⁴.

Istotną przeszkodą w zakresie realizacji misji rządu Kościoła w PRL okazały się różnego rodzaju ograniczenia natury prawnej, przewidziane przez ustawodawcę polskiego, a dotyczące tak żywotnych dla Kościoła spraw, jak ustalanie granic kościelnych jednostek strukturalnych, obsadzanie stanowisk kościelnych czy wznoszenie nowych obiektów kultu. Jako przykłady ograniczania autonomii Kościoła w tym przedmiocie można wskazać następujące akty prawne: dekret z 9 lutego 1953 r. o obsadzaniu stanowisk kościelnych (Dz. U. 1953, Nr 10, poz. 42)¹⁵; zarządzenie Rady Ministrów z 5 maja 1953 r. w sprawie wykonania

---

¹³ Wcześniej, 23 marca 1967 r., Paweł VI ustanowił na wspomnianych terenach czterech samodzielnych administratorów apostolskich, mianowicie w Opolu, Wrocławiu, Gorzowie i Olsztynie, wyłączając tym samym wymienione jednostki strukturalne spod jurysdykcji Prymasa Polski.

¹⁴ Zob. uchwała nr 231 Rady Ministrów z dnia 8 października 1973 r. w sprawie przekazania osobom prawnym Kościoła Rzymskokatolickiego oraz innych kościołów i związków wyznaniowych własności niektórych nieruchomości położonych na Ziemiach Zachodnich i Północnych, M.P. 1973, Nr 45, poz. 262; uchwała nr 303 Rady Ministrów z dnia 31 grudnia 1973 r. w sprawie przekazania osobom prawnym Kościoła Rzymskokatolickiego oraz innych kościołów i związków wyznaniowych własności niektórych nieruchomości położonych na Ziemiach Zachodnich i Północnych, M.P. 1973, Nr 57, poz. 325.

¹⁵ W dekreście m.in. postanawiano, że: „Tworzenie, przekształcanie i znoszenie duchownych stanowisk kościelnych oraz zmiana ich zakresu działania wymaga uprzedniej zgody właściwych organów państwowych [art. 2]. Objęcie duchownego stanowiska kościelnego wymaga uprzedniej zgody właściwych organów państwowych. Przepis ust. 1 obowiązuje również przy zwalnianiu i przeniesieniu na inne stanowisko [art. 3 ust. 1–2]. Organem państwowym właściwym do wyrażenia zgody jest, o ile chodzi o ordynariuszy diecezji i sufraganów – Prezydium Rządu; we wszystkich innych wypadkach – terytorialnie właściwe Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej (Rady Narodowej m. st. Warszawy i m. Łodzi) [art. 4]. Uprawianie przez osobę piastującą duchowne stanowisko kościelne działalności sprzecznej z prawem i porządkiem publicznym bądź popieranie lub osłanianie

dekretu o obsadzaniu stanowisk kościelnych (M.P. 1953, Nr 43, poz. 522)¹⁶; dekret z dnia 31 grudnia 1956 r. o organizowaniu i obsadzaniu stanowisk kościelnych (Dz. U. 1957, Nr 1, poz. 6); okólnik nr 3 Urzędu ds. Wyznań z 27 marca 1957 r. w sprawie budownictwa obiektów sakralnych i kościelnych oraz zaopatrywania tych obiektów w materiały budowlane (*Wiadomości Diecezjalne Lubelskie* 4 [1957]: 115–116). Do wymienionych restrykcyjnych przepisów szczególnych należy dodać liczne akty czysto administracyjne, uniemożliwiające swobodne wykonywanie funkcji religijnych. Pośród nich można wymienić: pismo rządu PRL przekazane w Rzymie na ręce Sekretarza Episkopatu Polski w dniu 27 czerwca 1972 r., tj. w przeddzień ostatecznego uregulowania przez Stolicę Apostolską struktur kościelnych na Ziemiach Zachodnich i Północnych, kwestionujące procedurę nominacji biskupów na stolice nowych diecezji oraz wyrażające sprzeciw wobec zamiaru podziału administratury apostolskiej w Gorzowie (Raina 1998, 63–71; Żaryn 2003, 303–305); wydalenie w dniu 26 stycznia 1951 r. administratorów apostolskich, ustanowionych na Ziemiach Zachodnich i Północnych przez kard. A. Hlonda, i mianowanie na ich miejsce własnych przedstawicieli (Żaryn 2003, 122–123; Zieliński 2003, 96–100); wybór w 1953 r. bpa M. Klepacza na przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski, dokonany pod presją Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego (Żaryn 2003, 147–148); długotrwały konflikt wokół obsady urzędu metropolity wrocławskiego po śmierci kard. B. Kominka w 1974 r., kiedy to władze komunistyczne odrzuciły najpierw wszystkie trzy kandydatury Episkopatu Polski, w tym ks. J. Glempa, a przy kolejnej próbie wysunięcia kandydatów zaproponowały własnych (Żaryn 2003, 403–404).

Niektóre z wyżej wymienionych działań o charakterze legislacyjnym i administracyjnym, które przedsięwziął rząd PRL wobec Kościoła katolickiego wykonującego właściwą mu misję rządzenia, wyraźnie wskazują, że czynniki państwowe próbowały, zwłaszcza w latach 1953–1956, traktować Kościół jako kolejną podległą państwu instytucję. Wspomniane posunięcia władz komunistycznych, noszące wyraźne znamiona restrykcji, zmierzające do destabilizacji i wyniszczenia Kościoła, nie tylko w istotny sposób utrudniały podejmowanie tak fundamentalnych aktów kościelnej władzy rządzenia, jak erygowanie parafii, postanowienie o budowie świątyni czy mianowanie proboszcza parafii, lecz także działania te, w przypadku ingerencji w procedurę obsady najwyższych stanowisk kościelnych, wprost godziły w uprawnienia Biskupa Rzymskiego. Jak słusznie zauważa J. Żaryn, w tym przypadku gra szła już o cały Kościół; ingerencja taka oznaczała bowiem próbę wkroczenia na teren zastrzeżony dla jurysdykcji Stolicy Apostolskiej (Żaryn 2003, 133).

---

takiej działalności powoduje usunięcie tej osoby z zajmowanego stanowiska przez zwierzchni organ kościelny samoistnie lub na żądanie organów państwowych [art. 6]”.

¹⁶ W zarządzeniu wyraźnie określono, że przez wyrażenie „duchowne stanowiska kościelne” rozumie się „wszystkie stanowiska kościelne stałe i tymczasowe, jak również pomocnicze i zastępcze, piastowane przez duchownych” (zob. § 2).

Nie mniej uciążliwe od przytoczonych już restrykcji prawnych dotyczących erygowania jednostek strukturalnych, obsady stanowisk i budowy świątyń katolickich były przepisy prawa polskiego regulujące takie dziedziny życia Kościoła, jak własność mienia kościelnego, podatek kościelny, ubezpieczenia społeczne i zdrowotne osób duchownych. Niestety, polityka wewnętrzna i prawo wyznaniowe PRL w tej materii w sposób zdecydowany usiłowały pozbawić Kościół narzędzi, bez których skuteczna realizacja celów właściwych eklezjalnej misji rządzenia była przynajmniej istotnie utrudniona. W praktyce szczególnie dotkliwe okazały się przepisy i decyzje administracyjne mające na celu przejęcie majątku kościelnego oraz wyniszczająca polityka podatkowa państwa wobec instytucji kościelnych. Tytułem przykładu można tu wskazać następujące fakty: zabór kościelnych nieruchomości ponemieckich, dokonany w myśl dekretu z dnia 8 marca 1946 r. o majątkach opuszczonych i ponemieckich (Dz. U. 1946, Nr 13, poz. 87)¹⁷; przejęcie, na mocy dekretu z dnia 6 września 1946 r. o ustroju rolnym i osadnictwie na obszarze Ziemi Odzyskanych i byłego Wolnego Miasta Gdańska (Dz. U. 1946, Nr 49, poz. 279), kościelnych nieruchomości ziemskich położonych na Ziemiach Północnych i Zachodnich, i przeznaczenie ich na cele reformy rolnej; przejście na własność państwa – w wyniku uchwalenia ustawy z dnia 20 marca 1950 r. o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki, poręczeni proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego (Dz. U. 1950, Nr 9, poz. 87 ze zm.) – wszystkich nieruchomości ziemskich związków wyznaniowych; masowe zajmowanie przez organy władzy państwowej, zwłaszcza w latach 1949–1954, budynków klasztornych i diecezjalnych oraz przeznaczanie ich na szkoły, domy dziecka i inne placówki opiekuńcze; ogłoszenie dekretu z dnia 24 kwietnia 1952 r. o zniesieniu fundacji (Dz. U. 1952, Nr 25, poz. 172 ze zm.), na mocy którego zdelegalizowano wszelkie fundacje kościelne¹⁸; nałożenie na kościelne osoby prawne obowiązku prowadzenia ksiąg inwentarzowych; obciążanie nieruchomości kościelnych niewspółmiernie wysokimi podatkami (Żaryn 2003, 96, 99–100, 298–301). Jeśli doda się do tego na wskroś dyskryminacyjny system ubezpieczeń osób duchownych, zgodnie z którym tylko nieliczni duchowni mogli faktycznie korzystać z konstytucyjnego prawa do ochrony zdrowia, pomocy w razie choroby i świadczeń emerytalnych (Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r., Dz. U. 1952, Nr 33, poz. 232, art. 70 ust. 1–2; Stanisław 2000, 465–474), śmiało można stwierdzić, że polityka podatkowa i społeczna stanowiły kolejne dziedziny życia państwa polskiego, które z premedytacją traktowano jako instrument nacisku, prześladowania i szantażu wobec Kościoła. Natomiast polityka PRL dotycząca

¹⁷ Warto także zobaczyć okólnik Urzędu ds. Wyznań z 3 czerwca 1957 r. do Wydziałów ds. Wyznań Wojewódzkich Rad Narodowych w sprawie stanu majątków kościelnych na Ziemiach Zachodnich (tekst w: Raina 1994, 593–594).

¹⁸ Wspomniany dekret uchylono dopiero w drodze ustawy z dnia 6 kwietnia 1984 r. o fundacjach, Dz. U. 1984, Nr 21, poz. 97.

własności Kościołów i związków wyznaniowych z zasady zmierzała do tego, by pozbawić je podstaw egzystencji i tym samym doprowadzić do ich zupełnego wyniszczenia.

Szczególnie bolesnym problemem, jaki napotkał Kościół katolicki w PRL w zakresie realizacji misji rządzenia, okazały się wielorakie i osobliwe próby rozbijania jedności Kościoła, podejmowane przez samych wiernych chrześcijan, w tym niestety i duchownych. Wspomniane działania o charakterze dezintegracyjnym, inspirowane przez specjalnie uformowane w tym celu organy państwa bądź stowarzyszenia katolików działające dzięki poparciu władz państwowych (m.in. przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, Urząd ds. Wyznań, Urząd Bezpieczeństwa, „Caritas”, PAX, Komisję Główną Księży przy ZBOWiD), przybierały przeróżne formy. Dla podkreślenia wyjątkowej szkodliwości tych działań i wykazania ich niszczyielskiego charakteru wskazane jest przywołanie choćby kilku, niekoniecznie najbardziej skandalicznych, dezintegrujących inicjatyw członków Ludu Bożego, duchownych i świeckich. Oto wspomniane przykłady: utworzenie koła postępowych posłów katolickich, zgrupowanych wokół założonego przez B. Piaseckiego 25 listopada 1945 r. tygodnika *Dziś i Jutro*, po wielokroć otwarciu naciskającego na Episkopat Polski, by podjął współpracę z rządem PRL (Zieliński 2003, 73–80); list otwarty „księży-patriotów” do B. Bieruta, opublikowany w *Głosie Szczecińskim* z 23 marca 1950 r., bezpośrednio po wejściu w życie ustawy o przejęciu przez państwo wszystkich nieruchomości związków wyznaniowych, w którym jego autorzy dziękują za wymieniony akt prawny likwidujący „jeden z przeżytków feudalnych minionej epoki”, wyrażają przekonanie, „że obecnie dochód z dóbr przejętych przez Państwo naprawdę będzie obracany dla dobra Kościoła i na potrzeby akcji charytatywnej”, wreszcie – deklarują chęć pracy w Zarządzie Funduszu Kościelnego (Kowalczyk 1999, 148); utworzenie w listopadzie 1950 r. Komisji Księży Intelktualistów i Działaczy Katolickich przy Ogólnopolskim Komitecie Obrońców Pokoju, z księżmi profesorami J. Czujem i E. Dąbrowskim na czele, demonstrującej swe poparcie dla reżimu komunistycznego i wspierającej państwo w realizacji jego ideowych celów; po wydaleniu z diecezji katowickiej w dniu 6 listopada 1952 r. bpa S. Adamskiego i jego biskupów pomocniczych, przejęcie rządów diecezją przez ks. F. Bednorza, czołowego „patriotę” i brata wydalonego bpa H. Bednorza (Myszor 1990, 395–422); przedłożenie w czasopiśmie *Ksiądz Obywatel* z 15 stycznia 1953 r. przez Komisję Główną Księży przy ZBOWiD postulatu zmiany władz kościelnych w Polsce (Zieliński 2003, 108); powzięcie w dniu 20 marca 1953 r. przez zjazd duchownych i świeckich działaczy katolickich Lubelszczyzny rezolucji popierającej dekret o obsadzaniu stanowisk duchownych z 9 lutego tegoż roku i deklarującej, że wszelkie trudności, jakie przeżywa Kościół katolicki w Polsce, mają swe źródło w politycznej postawie duchowieństwa, utwierdzonej przez Episkopat Polski, popierający dążenia wojenne USA i idee przywrócenia kapitalizmu (tamże, 108–109); oświadczenie postępowych działaczy katolickich z 13 marca

1953 r., w tym A. Micewskiego, R. Reiffa i ks. J. Czuja, potępiające stanowisko biskupów polskich wyrażone w piśmie bpa Z. Choromańskiego, stanowiącym odpowiedź na wspomnianą wyżej rezolucję zjazdu wojewódzkiej komisji intelektualistów przeciwko hierarchii kościelnej¹⁹; przesłanie na ręce Prymasa Polski w kwietniu 1953 r. przez ks. K. Lagosza, wikariusza kapitułnego we Wrocławiu, wybranego na to stanowisko w wyniku nacisków WRN, nowego statutu kapituły, przewidującego m.in. prawo tejże instytucji do wyboru biskupa diecezjalnego (Żaryn 2003, 135).

Do wymienionych wyżej czynników, które utrudniały wypełnianie w PRL misji rządzenia właściwej Kościołowi, można, niestety, dodać wiele innych okoliczności, i to niekiedy mniej istotnych od tych już znanych, które w mniejszym lub większym stopniu wpłynęły na konkretne decyzje oraz zachowania pasterzy odpowiedzialnych za realizację królewskiej funkcji Chrystusa. Pośród wspomnianych czynników nie można pominąć niezliczonych wręcz form nacisku na duchowieństwo, w tym: rozmów ostrzegawczych i permanentnej inwigilacji, aresztowań, szantażu i zastraszeń, szkalowania w prasie i polityki paszportowej, pokazowych procesów sądowych i skrytych zabójstw, nękania nadmiernymi podatkami i domaganie się składania przysięgi na wierność PRL. Jak znacząco wspomniane środki nacisku przeszkadzały, a niekiedy całkowicie uniemożliwiały realizację kościelnej misji rządzenia, wystarczy przywołać los biskupa kieleckiego Cz. Kaczmarka, który z powodu rzekomej kolaboracji z hitlerowcami i rządem USA przez 6 lat przebywał w więzieniu – od 20 stycznia 1951 do 4 kwietnia 1957 r. (Śledzianowski 2008, 215–433); trzyletnie więzienie kard. S. Wyszyńskiego (25 września 1953 – 28 października 1956), usunięcie w styczniu 1951 r. z Ziemi Odzyskanych wszystkich administratorów apostolskich z ich wikariuszami generalnymi czy wreszcie uwięzienie albo odsunięcie od pełnienia urzędu wiosną 1956 r. aż 8 biskupów i 5 administratorów apostolskich (Zieliński 2003, 116).

Realizacja kościelnej misji rządzenia w PRL uwarunkowana była nie tylko okolicznościami, które bezpośrednio dotyczyły samego Ludu Bożego. Realny wpływ na decyzje Kościoła katolickiego w zakresie misji rządzenia w czasach PRL miały też czynniki wprost niezwiązane z sytuacją duchowieństwa, określonej grupy wiernych świeckich czy danej jednostki kościelnej, aczkolwiek stanowiące następstwo działania bądź braku działania rządu PRL. Jako przykład takiej okoliczności można wskazać realną – przynajmniej w ocenie Episkopatu Polski – groźbę rozlewu bratniej krwi na początku lat 70. i 80. (Raina 2001a, 240; Żaryn 2003, 480–483). Między innymi wspomniany czynnik oraz szczere pragnienie uniknięcia większego zła niejako nakazywały hierarchii kościelnej podjęcie się nowej funkcji publicznej, mianowicie roli mediatora pomiędzy reżimem państwowym a opozycją polityczną.

---

¹⁹ Oświadczenie działaczy katolickich z 1 marca 1953 r. w sprawie pisma Episkopatu Polski (tekst w: Raina 1994, 402–404).

3. TRUDNOŚCI W ZAKRESIE REALIZACJI MISJI NAUCZANIA

Bardzo ważne miejsce w posłudze zbawienia realizowanej przez Kościół zajmuje przekaz nauki chrześcijańskiej. Jakkolwiek bowiem wiara jest łaską, w istotnej mierze stanowi ona efekt słuchania słowa Bożego. Nie dziwi zatem, że Kościół od początku wysoko cenił wszelkie formy głoszenia Ewangelii. Nie inaczej rzecz się miała z Kościołem katolickim w PRL. Niestety, jako że w rozumieniu decydentów PRL efektem wypełniania nauczycielskiej misji Ludu Bożego był „rząd dusz” (Hemmerling 1990, 16–17; Mikołajczyk 2002; Kowalczyk 2003; Zieliński 2003, 145–156), PRL gotowa była podjąć wszelkie wysiłki, aby ograniczyć do minimum wpływ Kościoła na sumienia obywateli kraju, który chciał uchodzić za wolny od wszelkiej ciemnoty i zabobonu, jak po wielokroć przedstawiciele organów państwa określali efekty posługi kościelnej (Żaryn 2003, 96). W tej perspektywie nie dziwi zupełnie fakt, że Kościół katolicki napotkał w PRL niemało utrudnień, których celem było uniemożliwienie mu głoszenia prawdy objawionej, zwłaszcza młodemu pokoleniu Polaków.

Pierwszą i podstawową przeszkodą, z jaką przyszło zmierzyć się Kościołowi w przypadku realizowania misji nauczania, była jasno określona polityka wyznaniowa państwa. Cele tej polityki, pieczołowicie realizowanej już od 1944 r., dobrze oddają założenia przyjęte przez Biuro Polityczne KC PZPR we wrześniu 1984 r. Pośród wspomnianych wytycznych znaleźć można i takie, które wprost odnoszą się do kościelnej misji nauczania. Oto jedno z tych założeń – powzięte w czasie, który bez wątpienia trudno nazwać najmniej sprzyjającym dla nauczycielskiej działalności Kościoła w PRL: „Polityka wyznaniowa jest służebna wobec zadań klasowych państwa socjalistycznego. W sferze ideologicznej wymaga to prowadzenia walki z doktryną filozoficzno-światopoglądową Kościoła” (Archiwum Akt Nowych, Biuro Polityczne KC PZPR, sygn. V/259, k. 223; Zieliński 2003, 153, 337–338). Konsekwencją takiej polityki państwa, a dla Kościoła istotną przeszkodą w zakresie realizacji misji nauczania, były usilne działania przedstawicieli instytucji państwowych zmierzające do realizacji następujących celów ideologicznych: zastąpienie wychowania chrześcijańskiego wychowaniem socjalistycznym, powszechna ateizacja społeczeństwa, całkowita laicyzacja życia publicznego (Markiewicz 1988; Swastek 1994, 26–33).

W parze z powyższymi utrudnieniami w wypełnianiu kościelnej misji nauczania poszły niebawem inne, bardzo liczne i niezwykle dolegliwe przeszkody, stanowiące konsekwencję przyjętych założeń ustrojowych państwa. Najpierw zarządzeniem Ministra Oświaty z dnia 12 czerwca 1945 r. w sprawie tymczasowego regulaminu egzaminu dojrzałości w liceum pedagogicznym (Dz. Urz. Min. Ośw. 1945, Nr 2, poz. 57) usunięto naukę religii spośród przedmiotów objętych egzaminem dojrzałości. Następnego dnia po uznaniu przez Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej konkordatu z 1925 r. za nieobowiązujący, Ministerstwo Oświaty wydało okólnik, w którym uchylono, wbrew przepisom Konstytucji marcowej, obligatoryjne nauczanie religii w szkołach publicznych (okólnik Ministerstwa Oświaty

z dnia 13 września 1945 r. w sprawie nauki szkolnej religii, Dz. Urz. Min. Ośw. 1945, Nr 4, poz. 189). Na mocy zarządzenia Ministra Oświaty z dnia 5 czerwca 1946 r. w sprawie organizacji roku szkolnego 1946/47 w zakresie kształcenia dorosłych w szkołach i na kursach dla dorosłych (Dz. Urz. Min. Ośw. 1945, Nr 7, poz. 218) usunięto naukę religii w szkołach dla młodzieży powyżej 18 lat. Wreszcie, pod koniec lat 40. rozpoczęto dwojaki, zakrojony na szeroką skalę działania organizacyjne, mianowicie: masowe zwalnianie katechetów ze szkół oraz przekształcanie szkół państwowych, w których nauczano jeszcze religii, w szkoły prywatne, prowadzone przez Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci (później Towarzystwo Przyjaciół Dzieci), z nauczaniem opartym na zasadach materializmu dialektycznego i typowo świeckim wychowaniem wolnym od jakichkolwiek „wpływow reakcyjno-klerykalnych” (Konopka 1995, 57). W efekcie tych działań liczba szkół, w których nauczano religii, pod koniec 1956 r. nie przekraczała 20% (Pietrzak 2003, 176). Pięć dni po zawarciu porozumienia między Rządem i Episkopatem Polski z 1956 r.²⁰ przystąpiono do realizacji programu zupełnej eliminacji nauczania religii w szkołach publicznych. Najpierw, na mocy zarządzenia Ministra Oświaty z 7 grudnia 1956 r., wyłączono katechetów z grona członków rad pedagogicznych, a nauczycielom innych przedmiotów zakazano nauczania religii (zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 7 grudnia 1956 r. w sprawie udziału nauczycieli przedmiotów nadobowiązkowych w posiedzeniach rad pedagogicznych, Dz. Urz. Min. Ośw. 1956, Nr 16, poz. 155). Dzień później minister oświaty zarządził, że nauka religii w szkole może odbywać się wyłącznie po zakończeniu zajęć lekcyjnych albo przed ich rozpoczęciem, a nauczyciele religii są zobowiązani prowadzić oddzielne dzienniki lekcyjne (zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 8 grudnia 1956 r. w sprawie nauczania religii w szkołach, Dz. Urz. Min. Ośw. 1956, Nr 9, poz. 112). Trzy dni później okólnikiem z 11 grudnia 1956 r. Minister Oświaty zezwolił na prowadzenie szkół lub klas bez nauczania religii, jeśli taka jest wola większości rodziców. Dnia 4 sierpnia 1958 r. wprowadzono zasadę świeckości szkoły (okólnik Ministra Oświaty z dnia 4 sierpnia 1958 r. w sprawie przestrzegania świeckości szkoły, Dz. Urz. Min. Ośw. 1958, Nr 9, poz. 123) oraz wykluczono możliwość zatrudnienia w charakterze nauczyciela religii osób zakonnych (zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 4 sierpnia 1958 r. w sprawie nauczycieli religii, Dz. Urz. Min. Ośw. 1958, Nr 9, poz. 121), w końcu, na mocy ustawy z dnia 15 lipca 1961 r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania (Dz. U. 1961, Nr 32, poz. 160 ze zm.), postanowiono, że nauczanie i wychowanie w szkołach oraz innych placówkach oświatowo-wychowawczych ma charakter świecki, a wszelka pozaszkolna działalność oświatowa i wychowawcza, a także inne formy pracy z dziećmi i młodzieżą, w tym katecheza parafialna, podlegają nadzorowi ministra oświaty (zob. art. 2 i 39 ust. 2).

²⁰ Komunikat Komisji Wspólnej przedstawicieli Rządu i Episkopatu z dnia 2 grudnia 1956 r. (tekst w: Fąka 1978, 32–33).

Niestety, wymienionym tutaj przeszkodom natury prawnej, dotyczącym nauczania religii w szkołach publicznych i prowadzenia punktów katechetycznych²¹, towarzyszyły też inne, nie mniej przykre utrudnienia w zakresie realizacji kościelnej misji nauczania. Najpoważniejsze spośród tych niekorzystnych czynników, bądź to w zupełności uniemożliwiające Kościołowi korzystanie z określonych form przepowiadania słowa Bożego, bądź też w znacznym stopniu ograniczające społeczne oddziaływanie wspomnianej posługi, zasadniczo dotyczyły dwóch obszarów nauczycielskiej działalności Ludu Bożego, a mianowicie szkolnictwa wyznaniowego oraz publikacji katolickich i korzystania ze środków społecznego przekazu. Pośród działań legislacyjnych i administracyjnych organów państwa polskiego, które – przynajmniej na pewien czas bądź w określonym środowisku – całkowicie pozbawiły Kościół katolicki w PRL możliwości korzystania z właściwych mu środków nauczania, można wskazać następujące: zamykanie szkół katolickich wszelkiego typu i stopnia, delegalizacja szkół zakonnych, zamknięcie uniwersyteckich fakultetów teologicznych, brak swobodnego dostępu do publicznych środków masowego przekazu, upaństwowienie drukarni kościelnych.

Jak szeroka była paleta działań podejmowanych przez organa PRL przeciw szkolnictwu katolickiemu, którego całkowite zniszczenie postanowiono już w kilka dni po utworzeniu w dniu 15 grudnia 1948 r. PZPR (Żaryn 1997a, 209–210; 2003, 95–96), ukazują następujące akty bezprawia: zamykanie lub przejmowanie przez państwo w latach 1948–1955 szkół prowadzonych przez instytucje kościelne z takich powodów, jak: brak na terenie szkoły organizacji ZMP czy Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Radzieckiej, nieuwzględnienie w programie wychowania szkolnego zasad społeczeństwa socjalistycznego, brak zaopatrzenia biblioteki szkolnej w literaturę marksistowską, umieszczenie w dzienniku szkolnym nazwisk dzieci obszarników albo fabrykantów, prowadzenie działalności edukacyjnej w pobliżu państwowej placówki szkolnej (Żaryn 2003, 112–115, 189–191); kasata w latach 1950–1962 prawie wszystkich niższych seminariów duchownych, w których kształciło się kilka tysięcy młodzieży męskiej (zob. Mezglewski 2000c, 366); poddanie, od roku 1959, wyższych seminariów duchownych nadzorowi Urzędu ds. Wyznań i kuratoriów oświaty oraz zaszeregowanie tych szkół wyższych do szkół policealnych o profilu humanistycznym bez żadnego tytułu zawodowego (tamże, 368); nakładanie na wyższe seminaria duchowne, zwłaszcza te, których biskupi diecezjalni nie okazywali szczególnej otwartości wobec zasad państwa socjalistycznego, różnego rodzaju restrykcji, w tym takich jak: niewspółmiernie wysokie opodatkowanie nieruchomości uczelni, powoływanie kleryków do odbycia zasadniczej służby wojskowej (Fitych 1994, 119–135; Lesiński 1995), zajmowanie lokali seminaryjnych; rozliczne szykany wobec KUL jako wroga ustroju socjalistycznego, zwłaszcza po odwołaniu ze stanowiska rektora uczelni

²¹ Więcej na te tematy zob.: Konopka 1995; Mezglewski 2000a, 371–375; Mezglewski 2000b, 26–35; Walewander 2002; Szuba 2002; Mezglewski 2004; Mezglewski 2009, 37–61.

ks. prof. J. Iwanickiego i powołaniu na ten urząd w listopadzie 1956 r. ks. prof. M. Rechowicza, w tym: odmowa zgody na rozbudowę uczelni, relegowanie z uniwersytetu niewygodnych profesorów, ograniczanie rozwoju organizacyjnego Towarzystwa Przyjaciół KUL, kontrole NIK, nakładanie wielkiego podatku dochodowego, wzmożony werbunek agenturalny pośród pracowników i studentów wszechniczy (Karolewicz 2000, 47–67; Żaryn 2003, 195–196).

Jako że środki przekazywania myśli z natury swej zdolne są objąć całą społeczność i mogą przyczynić się do skutecznego szerzenia idei, a tym samym odpowiednio kształtować opinię publiczną oraz wpływać na wychowanie ludzi, władze Polski Ludowej nie omieszkały nie wykorzystać w realizacji swoich ideologicznych celów tego środka o tak specyficznej sile, której niełatwo się oprzeć (por. Sobór Watykański II 1963, 1, 4, 8). Rząd PRL, świadomy tego, w jakiej mierze publikacje katolickie, prasa kościelna oraz przekaz nauki chrześcijańskiej za pośrednictwem radia i telewizji mogą wpłynąć na urabianie sądu obywateli Polski, podjął rozliczne działania – ustawodawcze, administracyjne i policyjne – zmierzające do zredukowania do minimum społecznego oddziaływania katolickich środków komunikowania myśli. W tym celu, pomimo utrzymania w mocy dekretu z dnia 21 listopada 1938 r. – Prawo prasowe, podjęto m.in. następujące działania, których efektem były kolejne już problemy Kościoła w zakresie korzystania z prawa do nauczania: wprowadzenie cenzury prewencyjnej prasy i publikacji katolickich, w tym pism sporządzonych za pomocą maszyn do pisania i powielaczy, z wyjątkiem kazań i ogłoszeń duszpasterskich, prezentowanych podczas nabożeństw sprawowanych w obrębie kościołów i kaplic (Bar 2000, 429–430)²²; administracyjne, bardzo drastyczne ograniczenia w przydziale papieru; przejęcie przez państwo wszystkich maszyn drukarskich należących do wydawnictw kościelnych; utworzenie w dniu 5 lipca 1946 r. Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk (dekret z dnia 5 lipca 1946 r. o utworzeniu Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk, Dz. U. 1946, Nr 34, poz. 210 ze zm.); nałożenie, na mocy dekretu z dnia 22 kwietnia 1952 r., obowiązku rejestracji wszelkich urządzeń do powielania i tekstów powielanych; likwidacja większości czasopism katolickich; koncesjonowanie prasy o charakterze religijnym (Stefaniak 1998).

Wymienione tutaj rozliczne formy odmawiania obywatelom prawa do wolności religijnej, prawa do wolności słowa i prawa do informacji oraz podporządkowanie państwu wszelkiej działalności oświatowo-wychowawczej, skutkujące m.in. ograniczeniami Kościoła w wypełnianiu właściwych mu funkcji nauczycielskich, zmierzały w zasadzie do jednego, a mianowicie do zawarowania sobie przez państwo prawa wyłączności na określanie kształtu formacji dzieci i młodzieży oraz na posiadanie i użytkowanie środków społecznego przekazu. Ta swista monopolizacja środków oddziaływania społecznego, całkowicie sprzeczna

²² Na temat przykładowych ingerencji cenzorskich zob. Żaryn 2003, 347–348.

z gwarancjami zawartymi w ustawie zasadniczej, miała służyć redukcji wpływu duchowieństwa na życie obywateli PRL, postępowi procesów ateizacji i laicyzacji, wreszcie – miała stanowić narzędzie ostatecznego rozrachunku z Kościołem i religią katolicką w sferze publicznej.

4. PRZECIWNOCI W ZAKRESIE REALIZACJI MISJI UŚWIĘCANIA

Świętość Ludu Bożego z natury swej podlega procesowi stałego wzrostu. Kościół, nieustannie ubogaczany prawdą objawioną i wielorakimi środkami zbawienia, jest wezwany do ciągłego wzrastania w łasce. To zadanie uświęcania wypełnia on w szczególnie sposób przez świętą liturgię, w tym nade wszystko poprzez sprawowanie sakramentów Nowego Przymierza (kan. 834 § 1, 840 KPK). Dalej, wspomnianą misję wypełnia Kościół także przy pomocy innych środków, czy to przez modlitwy, w których prosi Boga o uświęcenie wiernych w prawdzie, czy to poprzez dzieła pokuty i miłości, które w istotnej mierze przyczyniają się do zaszczepienia i umocnienia Królestwa Bożego w duszach ludzkich oraz do zbawienia świata (kan. 839 § 1 KPK).

Władze PRL, żadną miarą niezainteresowane ani wprowadzaniem, ani tym bardziej utwierdzeniem Królestwa Chrystusa w sercach i umysłach obywateli państwa polskiego, nie tylko nie pomagały w realizacji wymienionego procesu rozwoju duchowego, całkowicie obcego założeniom ideologicznym, które legły u powstania Polski Ludowej, lecz także podejmowały rozliczne starania mające na celu uniemożliwienie wypełnienia owych celów religijnych²³, które uznawały za wyraz zacofania i zarazem zdawały się obawiać ich urzeczywistnienia.

Pośród działań, jakie władze PRL podjęły celem udaremnienia realizacji kościelnej misji uświęcania należy wymienić najpierw różnego rodzaju działania o charakterze ustawodawczym, administracyjnym i policyjnym, zmierzające do ograniczenia społecznego oddziaływania duchowieństwa i członków zakonów. Aby osiągnąć wspomniany cel, przedsięwzięto m.in. następujące kroki: relegacja katechetów ze szkół publicznych; likwidacja katolickich szkół i prawie wszystkich placówek oświatowo-wychowawczych prowadzonych przez Kościół; rozwiązanie umów o pracę ze znakomitą większością zakonnic zatrudnionych w szpitalach, sanatoriach i domach opieki; zakaz zatrudniania w charakterze nauczycieli religii, także w parafialnych punktach katechetycznych, członków zgromadzeń zakonnych; zakaz organizowania punktów katechetycznych w pomieszczeniach zakonnych; wydalenie kapelanów z placówek szpitalnych i więzień; ograniczenie dostępu nielicznych kapelanów wojskowych do żołnierzy, zwłaszcza pełniących

²³ Więcej na ten temat zob.: Grzelak 1972, 191–227; Kąkol 1982; Dudek 1994, 191–204; Zbudniewek 1994, 101–118; Dudek 1995; Fijałkowska 1999; Dominiczak 2000; *Leksykon duchowieństwa...* 2002; Dudek, Gryz 2003; Zieliński 2003; Żaryn 2003.

zasadniczą służbę wojskową; przeważnie odmowne załatwianie wniosków o pozwolenie na budowę nowych kościołów; zepchnięcie, poprzez wprowadzenie w życie restrykcyjnych przepisów o zgromadzeniach religijnych, wiernych korzystających z praktyk religijnych do świątyn i pomieszczeń parafialnych; zgłaszanie najprzeróżniejszych zastrzeżeń administracyjnych w przypadku rozpatrywania wniosków o zezwolenie na organizację pielgrzymek i procesji oraz wynajem autokarów; grożenie karami dyscyplinarnymi za udział w ceremoniach religijnych; rozliczne próby podrywania autorytetu duchowieństwa.

W parze z tymi wielorakimi działaniami mającymi na celu ograniczenie bezpośrednich kontaktów obywateli PRL z osobami duchownymi i zakonnymi szły równie zdecydowane starania władz państwowych zmierzające do możliwie skutecznego rugowania z życia publicznego wszystkiego, co w jakikolwiek sposób przypominałoby Polakom chrześcijańską przeszłość narodu. Między innymi w takim właśnie celu: odmawiano zgody na budowę nowych obiektów kultu publicznego, nie przewidując przy tym w projektach budowy nowych osiedli miejsca na świątynie; z pełną determinacją, niekiedy pod osłoną nocy, usuwano z urzędów, szkół, szpitali i innych miejsc publicznych emblematy religijne; ograniczono liczbę świąt religijnych obchodzonych jako dni wolne od pracy, a obchód tradycyjnych świąt kościelnych próbowano zastępować hucznie obchodzonymi nowymi dniami wolnymi od pracy: 1 Maja i 22 Lipca; w święta i uroczystości kościelne organizowano zawody sportowe, akademie, kiermasze, pokazy filmowe, koncerty, czyny społeczne; obchód wielkich rocznic religijnych, w tym Millennium chrztu Polski, próbowano zastąpić świeckimi formami obchodów rocznic narodowych.

Procesowi wypierania z życia publicznego elementów chrześcijańskich i zastępowania ich innymi – mianowicie tymi w duchu socjalistycznym – towarzyszyły kolejne formy ograniczania pola działania Kościoła, a tym samym uszczuplania jego możliwości kształtowania wspólnoty ludzkiej według prawa Bożego. Tytułem przykładu można tu wskazać następujące działania organów PRL: mobilizacja – począwszy od czerwca 1947 r., kiedy to ostatecznie ustalono listę organizacji młodzieżowych legalnie działających na terenie szkoły – znacznych sił policyjnych, agenturalnych i propagandowych do inwigilacji i niszczenia katolickiego ruchu stowarzyszeniowego (Żaryn 2003, 81–82, 99–100, 154–155); delegalizacja, na mocy dekretu z dnia 5 sierpnia 1949 r. o zmianie niektórych przepisów prawa o stowarzyszeniach (Dz. U. 1949, Nr 45, poz. 335), wszystkich stowarzyszeń katolickich; zajęcie, w okresie od sierpnia 1949 r. do stycznia 1950 r., szpitali i sanatoriów prowadzonych przez Kościół (Żaryn 2003, 99, 114); usunięcie w 1949 r. kapelanów ze szpitali, sanatoriów, domów pomocy społecznej, więzień, zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich (tamże, 82, 91); zabór majątku i likwidacja kościelnej ogólnopolskiej organizacji charytatywnej „Caritas”, dokonane dnia 23 stycznia 1950 r. (Zamiatała 2000); likwidacja struktur Kościoła grekokatolickiego (Żaryn 2003, 69–75).

Pośród przeszkód, jakie w PRL napotkał Kościół w zakresie sprawowania misji uświęcania, nie można wreszcie pominąć: ograniczania niektórych tradycyjnych form kultu, w tym: Uroczystości Bożego Ciała, odpustów parafialnych, procesji kościelnych, pielgrzymek, nabożeństw majowych i święceń pól (Zieliński 2003, 88); różnego rodzaju szykan podejmowanych przez organy bezpieczeństwa PRL wobec duszpasterstwa ogólnego i duszpasterstwa młodzieży (Żaryn 2003, 194–195, 359–372); aktów pośredniego przymuszania zgromadzeń zakonnych do odejścia od realizacji własnego charyzmatu, choćby poprzez przejmowanie na własność państwa, na mocy ustawy z dnia 28 października 1948 r. o zakładach społecznej służby zdrowia i planowej gospodarce w służbie zdrowia (Dz. U. 1948, Nr 55, poz. 434), wszystkich zakonnych szpitali i sanatoriów; nacisków i szantażu wobec ordynariuszy miejsca i proboszczów, mających na celu przymuszenie tych osób do odstąpienia od pierwotnych planów duszpasterskich²⁴.

5. PODSUMOWANIE

I Sekretarz KC PZPR w przemówieniu na Forum Frontu Jedności Narodu dnia 14 stycznia 1966 r. deklarował m.in.: „Niech Kościół nie uważa, że sprawuje rząd dusz w narodzie. Czasy te przeszły w bezpowrotną przeszłość i nigdy nie powrócą” (cyt. za: Szlachcic 1990, 78). Wymienione tutaj wybrane akty ustawodawstwa zwykłego, akty administracyjne, działania aparatu bezpieczeństwa, wreszcie – oficjalne i tajne stanowiska władz PRL pozwalają stwierdzić, że Kościół katolicki w PRL musiał zmierzyć się z całym mnóstwem przeszkód, które miały sprawić, iż wspomniana deklaracja W. Gomułki miała okazać się proroczą. Przytoczone przeciwności, uwarunkowane założeniami ideologicznymi ustroju PRL i całkowicie sprzeczne z zasadami przyjętymi w ustawie zasadniczej, miały doprowadzić najpierw do redukcji wpływu Kościoła katolickiego na życie społeczeństwa polskiego, a w konsekwencji – do zupełnej eliminacji religii chrześcijańskiej z życia publicznego.

Kościół, który – w myśl Konstytucji Soboru Watykańskiego II *Gaudium et spes* – może korzystać nawet z opozycji tych, którzy mu się sprzeciwiają lub go przesładują (zob. nr 44), nie posiadając wielkiej nadziei na uznanie w prawie

---

²⁴ Na przykład, kiedy latem 1970 r. KC PZPR pozyskał wiadomość, że biskupi polscy zamierzają skierować do wiernych list pasterski z okazji rocznicy Cudu nad Wisłą, przeprowadzono najpierw rozmowy ostrzegawcze z przedstawicielami duchowieństwa, zakazując im publicznej lektury tekstu, a w końcu zagrożono konkretnymi sankcjami samym rządcom Kościołów partykularnych. Uprzedzono, że w razie niezastosowania się do zakazu nastąpi likwidacja Wyższego Seminarium Duchownego w Drohiczynie, jego zabudowania przejdą na własność państwa i zostaną przeznaczone na cele oświatowe lub lecznicze. Według danych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych wspomniane naciski moralne okazały się skuteczne – listu pasterskiego nie odczytano ani nie komentowano (Żaryn 2003, 280–281).

i praktyce organów PRL swej obecności i religijnej misji, podejmował usilne oraz wielorakie starania mające na celu: uchronienie go przed delegalizacją, obronę podmiotowych praw wiernych i pozostałości posiadanej autonomii, utrzymanie łączności ze Stolicą Apostolską, w końcu – możliwie skuteczną służbę dobru wszystkich obywateli państwa.

Choć przytoczone wyżej przeszkody w zakresie realizacji misji kościelnej spowodowały wymierne i nie do końca oszacowane straty Ludu Bożego, w tym śmierć, niekiedy skrytobójczą, wielu wiernych chrześcijan niesłusznie oskarżonych o wrogie działania wobec państwa polskiego, podzielenie środowiska duchownych na tych lojalnych wobec reżimu komunistycznego i tych nieposłusznych, spowolnienie prężnie rozwijającego się ruchu stowarzyszeniowego katolików świeckich, postawa Kościoła w PRL, pełna rozwagi i determinacji, pozwoliła mu wyjść z tych opresji obronną ręką, a nadto przyczyniła się, i to w istotnej mierze, do rozpadu socjalistycznych zrębów ustroju PRL. W następstwie zmian ustrojowych z 1989 r., niewątpliwie stanowiących również efekt zaangażowania całego Ludu Bożego w PRL w realizację właściwej mu misji, nie tylko uznano istnienie i doniosły wkład Kościoła w rozwój narodu polskiego oraz stworzono warunki do przestrzegania zasady wolności sumienia i wyznania, lecz także sprawiono, że ci, którzy mieli być świadkami przejścia Kościoła w bezpowrotną przeszłość, sami zostali odesłani do lamusa.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

- Archiwum Akt Nowych, Biuro Polityczne KC PZPR, sygn. V/259, k. 223.
- Dekret z dnia 8 marca 1946 r. o majątkach opuszczonych i poniemieckich, Dz. U. 1946, Nr 13, poz. 87.
- Dekret z dnia 5 lipca 1946 r. o utworzeniu Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk, Dz. U. 1946, Nr 34, poz. 210 ze zm.
- Dekret z dnia 6 września 1946 r. o ustroju rolnym i osadnictwie na obszarze Ziemi Odzyskanych i byłego Wolnego Miasta Gdańska, Dz. U. 1946, Nr 49, poz. 279.
- Dekret z dnia 5 sierpnia 1949 r. o zmianie niektórych przepisów prawa o stowarzyszeniach, Dz. U. 1949, Nr 45, poz. 335.
- Dekret z dnia 24 kwietnia 1952 r. o zniesieniu fundacji, Dz. U. 1952, Nr 25, poz. 172 ze zm.
- Dekret z dnia 9 lutego 1953 r. o obsadzaniu stanowisk kościelnych, Dz. U. 1953, Nr 10, poz. 42.
- Dekret z dnia 31 grudnia 1956 r. o organizowaniu i obsadzaniu stanowisk kościelnych, Dz. U. 1957, Nr 1, poz. 6.
- Komunikat Komisji Wspólnej przedstawicieli Rządu i Episkopatu z dnia 2 grudnia 1956 r. W Marian Fąka. 1978. *Państwowe prawo wyznaniowe Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Wybór tekstów źródłowych*. 32–33. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej.
- Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r., Dz. U. 1952, Nr 33, poz. 232.
- List Episkopatu do Sejmu z dnia 21 czerwca 1961 r. w sprawie ograniczania posiadania gruntów w miastach. W Peter Raina. 1995. *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945–1989*. T. 2: *Lata 1960–1974*. 116–121. Poznań: Wydawnictwo „W drodze”.

- Okólnik Ministerstwa Oświaty z dnia 13 września 1945 r. w sprawie nauki szkolnej religii, Dz. Urz. Min. Ośw. 1945, Nr 4, poz. 189.
- Okólnik Ministra Oświaty z dnia 4 sierpnia 1958 r. w sprawie przestrzegania świeckości szkoły, Dz. Urz. Min. Ośw. 1958, Nr 9, poz. 123.
- Okólnik nr 3 Urzędu ds. Wyznań z 27 marca 1957 r. w sprawie budownictwa obiektów sakralnych i kościelnych oraz zaopatrywania tych obiektów w materiały budowlane. *Wiadomości Diecezjalne Lubelskie* 4 (1957): 115–116.
- Okólnik Urzędu ds. Wyznań z 3 czerwca 1957 r. do Wydziałów ds. Wyznań Wojewódzkich Rad Narodowych w sprawie stanu majątków kościelnych na Ziemiach Zachodnich. W Peter Raina. 1994. *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945–1989*. T. 1: *Lata 1945–1959*. 593–594. Poznań: Wydawnictwo „W drodze”.
- Oświadczenie działaczy katolickich z 1 marca 1953 r. w sprawie pisma Episkopatu Polski. W Peter Raina. 1994. *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945–1989*. T. 1: *Lata 1945–1959*. 402–404. Poznań: Wydawnictwo „W drodze”.
- Protokół z rozmów, 13 marca 1975 r., Archiwum Akt Nowych, Urząd ds. Wyznań, sygn. 125/5, k. 23–24.
- Sobór Watykański II. 1963. Dekret o środkach społecznego przekazywania myśli *Inter mirifica*. *Tajne dokumenty. Państwo – Kościół 1980–1989*. 1993. 360–362. Londyn–Warszawa: Aneks.
- Uchwała Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej z dnia 12 września 1945 r. w sprawie Konkordatu. W Marian Fąka. 1978. *Państwowe prawo wyznaniowe Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Wybór tekstów źródłowych*. 26–27. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej.
- Uchwała nr 231 Rady Ministrów z dnia 8 października 1973 r. w sprawie przekazania osobom prawnym Kościoła Rzymskokatolickiego oraz innych kościołów i związków wyznaniowych własności niektórych nieruchomości położonych na Ziemiach Zachodnich i Północnych, M.P. 1973, Nr 45, poz. 262.
- Uchwała nr 303 Rady Ministrów z dnia 31 grudnia 1973 r. w sprawie przekazania osobom prawnym Kościoła Rzymskokatolickiego oraz innych kościołów i związków wyznaniowych własności niektórych nieruchomości położonych na Ziemiach Zachodnich i Północnych, M.P. 1973, Nr 57, poz. 325.
- Ustawa z dnia 28 października 1948 r. o zakładach społecznej służby zdrowia i planowej gospodarce w służbie zdrowia, Dz. U. 1948, Nr 55, poz. 434.
- Ustawa z dnia 20 marca 1950 r. o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego, Dz. U. 1950, Nr 9, poz. 87 ze zm.
- Ustawa z dnia 15 lipca 1961 r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania, Dz. U. 1961, Nr 32, poz. 160 ze zm.
- Ustawa z dnia 23 czerwca 1971 r. o przejściu na osoby prawne Kościoła Rzymskokatolickiego oraz innych kościołów i związków wyznaniowych własności niektórych nieruchomości położonych na Ziemiach Zachodnich i Północnych, Dz. U. 1971, Nr 16, poz. 156.
- Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 12 czerwca 1945 r. w sprawie tymczasowego regulaminu egzaminu dojrzałości w liceum pedagogicznym, Dz. Urz. Min. Ośw. 1945, Nr 2, poz. 57.
- Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 5 czerwca 1946 r. w sprawie organizacji roku szkolnego 1946/47 w zakresie kształcenia dorosłych w szkołach i na kursach dla dorosłych, Dz. Urz. Min. Ośw. 1945, Nr 7, poz. 218.
- Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 7 grudnia 1956 r. w sprawie udziału nauczycieli przedmiotów nadobowiązkowych w posiedzeniach rad pedagogicznych, Dz. Urz. Min. Ośw. 1956, Nr 16, poz. 155.
- Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 8 grudnia 1956 r. w sprawie nauczania religii w szkołach, Dz. Urz. Min. Ośw. 1956, Nr 9, poz. 112.

- Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 4 sierpnia 1958 r. w sprawie nauczycieli religii, Dz. Urz. Min. Ośw. 1958, Nr 9, poz. 121.
- Zarządzenie Rady Ministrów z 5 maja 1953 r. w sprawie wykonania dekretu o obsadzaniu stanowisk kościelnych, M.P. 1953, Nr 43, poz. 522.

Literatura

- Bar, Wiesław. 2000. „Prawo wyznań religijnych do mass mediów”. W *Prawo wyznaniowe*. Red. Henryk Misztal. Lublin: Wydawnictwo Diecezjalne.
- Bączkowicz, Franciszek. 1957. *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*. T. 1. Opole: Wydawnictwo Diecezjalne Św. Krzyża.
- Casaroli, Agostino. 2001. *Pamiętniki. Męczeństwo cierpliwości. Stolica Święta i kraje komunistyczne (1963–1989)*. Warszawa: Instytut Wydawniczy „Pax”.
- Dominiczak, Henryk. 2000. *Organy bezpieczeństwa PRL w walce z Kościołem katolickim 1944–1990 w świetle dokumentów MSW*. Warszawa: Dom Wydawniczy Bellona.
- Dudek, Antoni. 1994. „O działaniach antykościelnych władz PRL w latach 1958–1966”. *Chrześcijanin w Świecie* 196 (4): 191–204.
- Dudek, Antoni. 1995. *Państwo i Kościół 1945–1970*. Kraków: PiT.
- Dudek, Antoni, Ryszard Gryz. 2003. *Komuniści i Kościół w Polsce 1945–1989*. Kraków: Znak.
- Fąka, Marian. 1978. *Państwowe prawo wyznaniowe Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Wybór tekstów źródłowych*. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej.
- Fijałkowska, Barbara. 1999. *Partia wobec religii i Kościoła w PRL 1944–1955*. T. 1. Olsztyn: Uniwersytet Warmińsko-Mazurski.
- Fitych, Tadeusz. 1994. „Służba wojskowa alumnów w PRL”. *Chrześcijanin w Świecie* 196 (4): 119–135.
- Grzelak, Edward. 1972. „Stosunek państwa socjalistycznego do religii, wierzeń religijnych obywateli oraz kościołów i związków wyznaniowych”. W *Wybrane zagadnienia marksistowskiego religioznawstwa*. Red. Józef Grudzień. 191–227. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Hemmerling, Zygmunt. 1990. „Bitwa o dusze. Polityka Gomułki wobec Kościoła w okresie Milleinium”. *Konfrontacje* 8: 16–17.
- Karolewicz, Grażyna. 2000. „Represje wobec społeczności Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego w latach 1944–1956”. W *Aparat ucisku na Lubelszczyźnie w latach 1944–1956 wobec duchowieństwa katolickiego*. Red. Zygmunt Zieliński. 47–56. Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski.
- Kąkol, Kazimierz. 1982. *Kościół a socjalistyczna rzeczywistość*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Konopka, Hanna. 1995. *Religia w szkołach Polski Ludowej. Sprawa nauczania religii w polityce państwa (1944–1961)*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Kowalczyk, Krzysztof. 1999. „Rozważania o działalności »księży-patriotów« w województwie szczecińskim (1950–1955)”. W *Ziemia zachodnie i północne Polski w okresie stalinowskim*. Red. Czesław Osękowski. 145–146. Zielona Góra: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej.
- Kowalczyk, Krzysztof. 2003. *W walce o „rząd dusz”. Polityka władz państwowych wobec Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1956*. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Leksykon duchowieństwa represjonowanego w Polsce w latach 1945–1989*. 2002. T. 1. Red. Jerzy Myszor. Warszawa: Verbinum.
- Lesiński, Andrzej. 1995. *Służba wojskowa kleryków w PRL (1959–1980)*. Olsztyn: Ośrodek Badań Nauk. im. Wojciecha Kętrzyńskiego.
- Markiewicz, Stanisław. 1988. *Podstawy marksistowskiego religioznawstwa i polityki wyznaniowej PRL*. Warszawa: Książka i Wiedza.

- Mezglewski, Artur. 2000a. „Nauczanie religii”. W *Prawo wyznaniowe*. Red. Henryk Misztal. 371–375. Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski, s. 371–375.
- Mezglewski, Artur. 2000b. „Nauczanie religii w Polsce Ludowej”. *Studia z Prawa Wyznaniowego* 1: 26–35.
- Mezglewski, Artur. 2000c. „Szkolnictwo wyznaniowe”. W *Prawo wyznaniowe*. Red. Henryk Misztal. Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski, s. 361–370.
- Mezglewski, Artur. 2004. *Szkolnictwo wyznaniowe w Polsce w latach 1944–1980. Studium historyczno-prawne*. Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski.
- Mezglewski, Artur. 2009. *Polski model edukacji religijnej w szkołach publicznych. Aspekty prawne*. Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski.
- Mikołajczyk, Marian. 2002. *Millenium polskie. Walka o rząd dusz*. Warszawa: Instytut Wydawniczy „Pax”.
- Myszor, Jerzy. 1990. *Historia diecezji katowickiej*. Katowice: Wydawnictwo Kurii Archidiecezji Katowickiej.
- Pietrzak, Michał. 2003. *Prawo wyznaniowe*. Warszawa: LexisNexis.
- Polska w dokumentach z archiwów rosyjskich 1949–1953*. 2000. Red. Aleksander Kochański i in. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN.
- Popek, Leon. 1992. „Diecezja łucka”. W *Życie religijne w Polsce pod okupacją 1939–1945. Metropolie wileńska i lwowska, zakony*. Red. Zygmunt Zieliński. 497–502. Katowice: Wydawnictwo Unia.
- Raina, Peter. 1994. *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945–1989*. T. 1: *Lata 1945–1959*. Poznań: Wydawnictwo „W drodze”.
- Raina, Peter. 1995. *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945–1989*. T. 2: *Lata 1960–1974*. Poznań: Wydawnictwo „W drodze”.
- Raina, Peter. 1998. *Rozmowy biskupa Dąbrowskiego z władzami PRL. Stolica Apostolska reguluje organizację kościelną na Ziemiach Zachodnich i Północnych Polski*. Olsztyn: Warmińskie Wydawnictwo Diecezjalne.
- Raina, Peter. 2001a. *Arcybiskup Dąbrowski. Rozmowy watykańskie*. Warszawa: Instytut Wydawniczy „Pax”.
- Raina, Peter. 2001b. *Cele polityki władz PRL wobec Watykanu. Tajne dokumenty 1967–1989*. Warszawa: Instytut Wydawniczy „Pax”.
- Rybczyński, Henryk. 1981. „W sprawie konkordatu między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską z 10 lutego 1925 roku”. W *Kościół w II Rzeczpospolitej*. Red. Zygmunt Zieliński, Stanisław Wilk. 49–52. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Skubiszewski, Krzysztof. 1981. „Konkordat z 10 lutego 1925 roku. Zagadnienia prawno-międzynarodowe”. W *Kościół w II Rzeczpospolitej*. Red. Zygmunt Zieliński, Stanisław Wilk. 35–47. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Stanisławski, Tadeusz. 2000. „Opodatkowanie i dochody Kościoła oraz regulacje własności nieruchomości kościelnych”. W *Prawo wyznaniowe*. Red. Henryk Misztal. 453–459. Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski.
- Stanisz, Piotr. 2000. „Ubezpieczenia społeczne i ubezpieczenie zdrowotne osób duchownych”. W *Prawo wyznaniowe*. Red. Henryk Misztal. 465–474. Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski.
- Stefaniak, Janusz. 1998. *Polityka władz państwowych PRL wobec prasy katolickiej w latach 1945–1953*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Swastek, Józef. 1994. „Laicyzacja życia publicznego jako program oświaty i kultury w PRL”. *Chrześcijanin w Świecie* 196 (4): 26–33.
- Szlachcic, Franciszek. 1990. *Gorzki smak władzy*. Warszawa: Wydawnictwo Fakt.
- Szuba, Ludwik. 2002. *Polityka oświatowa państwa polskiego w latach 1944–1955*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.

- Śledzianowski, Jan. 2008. *Ksiądz Czesław Kaczmarek, biskup kielecki 1895–1963*. Kielce: Wydawnictwo Jedność.
- Walewander, Edward (red.). 2002. *Oblicze ideologiczne szkoły polskiej w latach 1944–1955*. Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski.
- Wyszyński, Stefan. 1982. *Zapiski więzienne*. Paryż: Editions du dialogue.
- Wyszyński, Stefan. 2003. *Pro memoria 1948–1953*. Maszynopis (cyt. za: Jan Żaryn. *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944–1989)*). Warszawa: Wydawnictwo Neriton).
- Zamiatała, Dominik. 2000. *Caritas. Działalność i likwidacja organizacji 1945–1950*. Lublin: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Zbudniewek, Janusz. 1994. „Prawodawstwo i praktyka władz centralnych i terenowych PRL w zakresie kultu religijnego”. *Chrześcijanin w Świecie* 196 (4): 101–118.
- Zieliński, Zygmunt. 2003. *Kościół w Polsce 1944–2002*. Radom: Wydawnictwo Polwen.
- Żaryn, Jan. 1997a. *Kościół a władza w Polsce (1945–1950)*. Warszawa: Wydawnictwo DiG.
- Żaryn, Jan. 1997b. „Nieznany list Prymasa Polski Stefana Wyszyńskiego do Stolicy Apostolskiej w sprawie tzw. Porozumienia z rządem z 14 kwietnia 1950 r.”. *Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały* 2: 291–308.
- Żaryn, Jan. 2003. *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944–1989)*. Warszawa: Wydawnictwo Neriton.
- Żukowski, Marek. 2001. *Krótki oddech wolności. Pomorze Zachodnie w latach 1945–1957*. Koszalin: Towarzystwo Ziemi Darłowskiej.

pr. Jan Krajczyński

SELECTED PROBLEMS OF THE CATHOLIC CHURCH IN PEOPLE'S REPUBLIC OF POLAND IN THE IMPLEMENTATION OF ITS MISSION

Abstract. The author of this paper focuses his interest on the State-Church relations during the period of the People's Republic of Poland. Considering the threefold tasks of the Church in the world i.e. the ministry of governance, teaching and sanctifying, the author has made an attempt to specify the fundamental problems of a political, social, legal and administrative character encountered by the Catholic Church in the process of implementation of the above mentioned mission in Poland in the years 1945–1989.

Keywords: People's Republic of Poland, the Catholic Church in Poland (1945–1989), State-Church relations, the freedom of conscience and religion, the freedom of expression of religious beliefs, the power of governance, the sanctifying function, the teaching function of the Church.